

Dr Rade Petrović

OTPOR AUSTROUGARSKOJ OKUPACIJI I PRILIKE U BOSNI I HERCEGOVINI 1878. GODINE

(Prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)

Listajući izvještaje Talijanskog konzulata u Sarajevu za 1878. godinu, koji se odnose na vrijeme poslije zauzeća Sarajeva (19. avgusta), pa do kraja 1878. godine, nailazimo na zanimljive podatke.¹⁾ Smatramo da je korisno da se povodom 100-godišnjice značajnih istorijskih događaja koji su se tada desili ti podaci i ocjene objave, jer predstavljaju prilog upoznavanju problema u cjelini.²⁾ Podaci koje izvještaji donose jednim dijelom se odnose na vrijeme od ulaska austrougarskih trupa u Sarajevo, a najvećim dijelom govore o vremenu kada dolazi do definitivnog savladavanja oružanog otpora i potpune okupacije, ali i pojave drugih vidova otpora novoj vlasti. Kada se pažljivo prati cijela materija, ipak je logički i suštinski povezana. Izvještaje piše isto lice, voditelj Konzulata Ussigli (Ussigli), koji zamjenjuje konzula Peroa (Perrod), koji je otišao na službeni put sa kojeg se više nije ni vratio.³⁾ Naime, nesretnim slučajem je po-

1) Ovaj rad predstavlja nastavak članka pod naslovom: »*Pokret otpora u Bosni i Hercegovini protiv austrougarske okupacije 1878. godine*« (Prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu), koji je objavljen u zborniku radova s međunarodnog naučnog skupa posvećenog stogodišnjici ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine, održanog na Ilidži kod Sarajeva od 1—3. oktobra 1975. godine. Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga XXX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 4, Sarajevo 1977, tom I—III. Moj rad objavljen je u tomu II, strana 343—373. Opće-karakteristike kao i napomene o građi date u tome radu odnose se i na ovaj prilog. Osim toga, u tom radu se nalaze i detaljniji podaci o talijanskim konzulima u Bosni i Hercegovini do 1878. godine.

2) Uporedi gore citirani zbornik.

3) O ovome, pored onoga što je navedeno u bilješci pod brojem 1, uporedi i moj rad: »Rapporti dei Consoli italiani a Sarajevo, come fonti per la storia della Bosnia-Erzegovina nell'Ottocento« (Izvještaji talijanskih konzula u Sarajevu kao izvori za istoriju Bosne i Hercegovine u devetnaestom stoljeću), u časopisu »ITAL-JUG«, rassegna mensile delle relazioni italo-jugoslave (mjesečnik o talijansko-jugoslovenskim odnosima), Rim, 1976, broj 2, str. 4—11.

ginuo u općem metežu i borbama koje su tada vođene. O tome će u ovom radu biti posebno govora. Usiljijevi izvještaji, donoseći raznovrsne podatke, posebno registriraju razne vidove otpora u Bosni i Hercegovini austrougarskoj okupaciji, počevši od otvorenog i oružanog, koji traje nekoliko mjeseci, pa do pasivnog i potajnog koji će trajati godinama.

U prvom radu o ovoj problematici objavljenom pod naslovom »Pokret otpora u Bosni i Hercegovini protiv austrougarske okupacije 1878. godine« ukazao sam na potrebu da se pri čitanju ovih izvještaja i analiziranja podataka koje donose uvijek ima na umu to da su izvještaje pisali stranci, ljudi odgojeni u krugu druge civilizacije i s različitim pogledima na aktuelne događaje. Stoga i pojedine ocjene koje daju ne moraju uvijek biti i prihvatljive danas, ali su kao dokumenat vremena neophodne za rad na historiji onog doba, jer one su ipak slika jednog vremena u kojem su njihovi autori živjeli i radili u Bosni i Hercegovini. Nama, pak, sami podaci iz izvještaja služe za donošenje ocjena danas, za interpretaciju s današnjih naučnih kriterija, pa nam kao takvi mogu korisno poslužiti i za naše današnje potrebe, pogotovo kada se zna da je ova građa do sada bila nepoznata, a i ne korištena. Zbog toga ona sama za sebe, upravo data ovako, predstavlja novi prilog koji omogućava konfrontaciju s do sada bila nepoznata, a i ne korištena. Zbog toga ona sama za sebe, upravo gađaja u godini, koja se može smatrati po onome što je značila za kasniji tok historije jednom od najznačajnijih u novijoj historiji Bosne i Hercegovine. Ali i ne samo njih.

Prevodeći i obrađujući materiju iz izvještaja, grupirao sam je u nekoliko cjelina: opću problematiku, slučaj Petranović, nestanak konzula Peroa, peticije muslimana i pravoslavaca, ocjena stanja u Bosni, Rusi u Sarajevu i odlazak generala Filipovića. Jasno je da je to nemoguće posve izolirati jedno od drugoga, ali je ipak bilo potrebno radi preglednosti prikaza i najgrubljem problematiziranju podataka. Osnovni cilj ovog rada je upravo u tome da se pomoću novih podataka i ocjena omogući savremeno intepretiranje događaja koji su u mnogome određivali kasniju historiju.

Opća problematika: Prvi izvještaj koji je Usilji poslao poslije ulaska austrougarskih trupa u Sarajevo napisan je 22. avgusta 1878. godine, a upućen je ministru vanjskih poslova Italije Kortiju (Corti), kako je to bilo uobičajeno.⁴⁾ U tom izvještaju, u njegovom prilogu, Usilji dostavlja notu koju mu je uputio Hafiz-paša, komandant turske vojske u Bosni, a odnosi se na njegov status poslije okupacije Sarajeva. Toj noti su priložene kopije dviju notâ izmijenjenih između Hafiz-paše i generala baruna Filipovića, komandanta okupacione vojske. Ove dvije note, u stvari su bile osnova za notu koju je Hafiz-paša uputio svim konzulima u Sarajevu, želeći ih upoznati s načinom na koji ga tretira Filipović.⁵⁾

⁴⁾ Svežanj izvještaja sada se nalazi u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. To su izvještaji koje Usilji, voditelj konzulata, šalje Ministarstvu vanjskih poslova Italije, odnosno ministrima Kortiju (Corti) i Kairoliju (Cairolì).

Usilji — Kortiju, broj 142 — političke serije.

⁵⁾ a) Filipović, general i vrhovni komandant — Hafiz-paši, divizijskom generalu turske armije, Sarajevo, 20. avgusta 1878. godine, broj 181:

Svojevremeno, veli Usilji, kada je referirao o držanju turskih vlasti za vrijeme i poslije pobune u kojoj se zemlja iznenada našla, bez vlade, jer se takvom ne može nazvati ono što je bilo poslije 28. jula 1878. godine, pa do ulaska okupacione austrougarske vojske, dao je ocjenu i Hafiz-paša.⁹⁾ Usilji nastavlja da tome sada ima malo što dodati, izuzev da kaže još jednom da su potpuno istinite tvrdnje iznijete u tom pismu, što se tiče održavanja javnog reda, šticećenja stranaca i raznih konfesija, te njegovih napora da bi se spasio život raznih funkcionera. Sve se to dobro završilo.

Već u izvještaju od 23. avgusta⁷⁾ Usilji je obavijestio o protokolarnim posjetama koje su slijedile poslije ulaska okupacione vojske u Sa-

»Ekselencijo, s obzirom na krajnje delikatan i, čak, mučan položaj u kome se Vaša Ekselencija nalazi nakon vojno-političkih događaja, vjerujem da postupam prema Vašim željama pozivajući Vas da prekosutra 22. ovog mjeseca izvolite napustiti grad Sarajevo i da se pod oružanom pratnjom uputite u Brod. U toj će tvrdavi mjesta odluke koje će u vezi s Vama moja vlada donijeti.

Komandant oružane pratnje imaće čast da Vam se predstavi prekosutra u 7 sati ujutro. Izvolite primiti, gospodine generale, izraze mojeg odličnog poštovanja...«

(V. Skarić, str. 288, pogrešno prevodi »bez eskorte«).

b) Hafiz-paša, divizijski general — Filipoviću, komandantu i šefu austrougarskih trupa u Bosni, Sarajevo, 21. avgusta 1878. godine:

»Ekselencijo, primio sam Vaše pismo broj 181 od 20. avgusta 1878. Izražavajući Vašoj Ekselenciji svoje čuđenje na takav postupak prema meni, moram da se potčinim sili uz sve proteste i zadržavajući pravo da se požalim svojoj vladi i da se u isto vrijeme obratim nepristrasnom sudu velikih sila. Evrope koje su bile zastupljene na velikom Berlinskom kongresu.

Moja je želja, Ekselencijo, jedino da kao funkcioner jedne sile koja je u prijateljstvu s vašom zemljom služim tamo gdje moja vlada zaželi da služim. Primiti, Ekselencijo, izraze mojih uvažanih osjećanja...«

c) Hafiz-paša, divizijski general — stranim konzulima u Sarajevu, Sarajevo, 21. avgusta 1878. godine: »Gospodine konzule, imam čast da Vam pošaljem ovdje priložene dvije kopije pisama izmijenjenih između njegove Ekselencije Filipovića i mene, moleći Vas da ih prenesete Vašoj poštovanoj vladi.

Kao nepristrasnom svjedoku—očevicu poznato Vam je, gospodine konzule, da sam došao u Sarajevo usred anarhije koja je sve više rasla. Mog prethodnika, Njegovu Ekselenciju Veli-pašu otjerala je s njegova komandnog mjesta oružana pobuna naroda. Također Vam je poznat sav uzaludni napor koji sam učinio da se uguši narodni ustanak od 27. jula 1878. godine i sva opasnost kojoj sam bio izložen. Poznata Vam je tyakođer sva moja odanost i samopožrtvovanje da bih spasao život Njegovoj Ekselenciji Mazhar-paši, Konstant-paši i njihovoj sviti, kao i život gospodina austrijskog konzula i njegove pratnje i sunarodnika. Poznato Vam je najzad, kako je ogromna neprekidna opasnost pratila moj život i napor koji sam uložio da sačuvam dužno uvaženje konzulata velikih sila, neprekidni rad da sačuvam čast, život, dobra tolikih stranaca, kako kršćana tako i neđužnih muslimana, da sačuvam crkve od svake...«

Hvala bogu, nakon što sam postigao jedan dobar i kompletan rezultat, vidite gospodine konzule na kakav način se tretira čovjek, funkcioner Turske, od strane glavnokomandujućeg generala, armije jedne sile koja je u prijateljstvu s mojom vladom.

Obraćajući se Vašoj pravdi, gospodine konzule, molim Vas da napravite detaljan izvještaj Vašoj uvaženoj vladi o mom držanju za vrijeme mog kratkog boravka u Sarajevu. Primiti, gospodine konzule izraze mog uvažanja...«

⁹⁾ Vidi izvještaj broj 139 — političke serije, od 2. avgusta 1878. Vidi moj rad na veđen pod brojem 1 ovih bilješki.

rajevo. Tako saznajemo da je već dan poslije ulaska vojske u Sarajevo general Filipović poslao svog adutanta da obavijesti konzule da su austrijske trupe zauzele grad, te da ih, u njegovo ime, pozdravi i obavijesti da će sačekati njihovu posjetu sutra, 21. avgusta, u podne.

Tačno u određeno vrijeme, veli Usilji, otišli smo svi u uniformama. Razgovor se kretao oko otpora na koji su naišli i koji je, kao što je Filipović potvrdio, bio veoma jak. S tim u vezi Filipović je iznio mišljenje da je Turska vlada bila u ovo umiješana.

Dana 23. avgusta, u 12 sati, došao je Filipović da uzvрати posjetu Usiljiju. U njegovoj pratnji bili su pukovnik Pop, načelnik štaba⁷⁾ i kapetan Milinković, kojeg je Usilji poznao od ranije, jer je dugo vremena bio ataše u Austrougarskom generalnom konzulatu u Sarajevu s titulom vicekonzula. Razgovor koji se tom prilikom vodio kretao se, kako kaže Usilji, oko novih instrukcija koje je general Filipović upravo dobio iz Beča. Prema tim instrukcijama, veli Usilji, Filipović je izjavio da ima slobodne ruke, jer poslije otpora na koji je naišao mogao je smatrati zemlju, BiH, osvojenom, a ne više kao jednostavno okupiranu.

U izvještaju od 14. septembra⁸⁾ Usilji javlja o lokalnim prilikama. On veli da je generalni konzul Austro-Ugarske Vasić otputovao u Beč, jer je pozvan da bude član vladine komisije za Bosnu i Hercegovinu koja treba da se tamo sastane. S obzirom na to da je iz Beča bio telegrafski pozvan, nije znao pojedinosti o zadatku ove komisije. No činjenica da se ona sastaje u Beču upućuje, veli Usilji, na pomisao da je to zbog toga da formulira projekat organizacije vlasti u ovim zemljama. To nije mišljenje Vasićevo. Naprotiv, on je uvjeren da će se vratiti u Sarajevo veoma brzo, da će biti postavljen na mjesto mnogo bolje nego što je pozicija službenog austrougarskog konzula u jednoj vojnički okupiranoj ili gotovo okupiranoj zemlji od sile koju je on predstavljao. Filipović misli, međutim, da će Vasić dobiti bolje mjesto od sadašnjeg, te se više neće ni vratiti u Sarajevo. Konzulat, sada, veli Usilji, vodi vice-konzul Holzinger. No o tome nijesu primili uobičajenu obavijest niti Usilji, a niti ostali konzuli.

U zakašnjenju zbog vojnih briga, nastavlja Usilji, organizacija vlasti u Sarajevu, premda provizorna, ne ide onom brzinom koja bi bila po želji svima, a naročito okupacionoj vojsci. U otprilike jednom mjesecu otkada je grad u njenim rukama, samo je jedna značajna institucija zaživjela. To je Gradska uprava, sastavljena od uvažanih građana svih vjera i zaodjenuta mnogo važnijim nadležnostima nego što je to drugdje običaj. A među njima je glavno — naplata porezâ. U stvari, sada je njezina gotovo jedina briga ubiranje desetine koja je namijenjena za opskrbu vojske.

7) Usilji — Kortljiu, br. 143 — političke serije. Uz ovaj izvještaj ima i priglasenje na francuskom jeziku koji u prevodu glasi: »Poslije mnogo truda i okolišanja postigao sam od generala da ostane pri svojoj izjavi o Petranoviću, ali uprkos mojih ponovnih molbi on nije htio odobriti propusnicu. No kako sada stvari stoje, ono što sam postigao ogromno je, a on se čak pokajao što mi je to učinio. Dalje trošenje energije bilo bi beskorisno, a možda i opasno. Beskrajan užas nastavlja da vlada u gradu.«

8) Leonida Pop, prema »Obzoru«, Zagreb, broj 158 od 12. III 1878. godine.

9) Usilji — Karoliju, broj 144 — političke serije.

Razlog za ovo je što za sada Glavna komanda ne raspolaže samo jednom komunikacijom, a i ona nije sigurna, da bi snabdijevali oko 150.000 vojnika. Zato je Komora prisiljena da u zemlji pronalazi sredstva za nadoknadu onoga što joj nedostaje iz uvoza. Opće je mišljenje da će šteta koju će pretrpjeti zemlja, BiH, biti nesrazmjerna koristi koju će imati vojska, budući da su tri godine neprekidnog ustanka upropastile najplodnije krajeve i potpuno osiromašile Bosnu tako da se može izračunati vrijeme na dane, a ne na mjesece, u kojem će oskudna, do sada okupirana zemlja, moći pomoći pretjeranim potrebama, kao na primjer onim brojnim za intendaturu. To, neizmjereno napinjanje će je iscrpiti.

Suvišno je dodavati, nastavlja Usilji, da se dešava sada, kada je sezona dobra, a ceste prohodne, da hrana nedovoljno pristiže, onda je nemoguće ne predvidjeti što će se desiti kada jesenje kiše i obilni snjegovi zimi gotovo onemoguće saobraćaj.

Treba se nadati da će još prije početka ove teške sezone biti otvoreni putevi Livno—Travnik, Mostar—Konjic, Šamac—Tuzla i možda onaj za Višegrad (granica Srbije). Na prvi se već mislilo, veli Usilji, pa je jedna ekspedicija spremna za put, dok se za druge još uvijek razmatra korisnost odašiljanja, zbog pobunjenika, onih koji pružaju otpor, koji se tamo nalaze u velikom broju. Ako se ova nada ne ostvari, položaj Sarajeva može postati grozan, a enorman porast cijena koje su već dosegle najpotrebnije namirnice »daje već sada naslutiti«, veli Usilji, što će se desiti kasnije.

U posljednje vrijeme pojavila se još jedna poteškoća, piše Usilji, koja otežava snabdijevanje. To je stočna zaraza, bolest koja se pojavila na krupnoj stoci koja ide uz vojsku, te ne može »faliti da se ne proširi na cijelu zemlju«. Sada je nemoguće poduzeti mjere zaštite i zaustaviti dalje širenje bolesti. Ovako stanje stvari za sve je razlog za veliku zabrinutost.

O činovničkom pitanju ima nekoliko vijesti, jer je riječ o akutnim i ozbiljnim stvarima. O tome je Usilji pisao i u izvještaju od 14. septembra.¹⁰⁾

Dešava se ne rijetko, veli Usilji, da se turski činovnici obraćaju Talijanskom konzulatu, a i drugim konzulatima. Oni nastoje da zainteresiraju konzulate da se zauzmu kod Vojne komande da se nešto poduzme za njihov povratak kući, u Carigrad. Komanda je saglasna, ali zbog pomanjkanja tačnih podataka o njihovom stanju i položaju, pogotovo kad je riječ o imovini i porodici, dešava se, ne rijetko, da se pomoć dodjeljuje van tačnih propisa.

Francuski konzul koji je doajen konzularnog kora, kaže Usilji, pozvao je jučer (13. IX) sve konzule i tražio da sastave jednu kolektivnu notu, koju bi uputili Filipoviću sugerirajući mu nepristrasnost u ovom pitanju i zamolivši ga ujedno da Gradskoj upravi povjeri dodjelu pomoći. Ovo stoga, jer njeni članovi bolje poznaju stanje onih koji treba da se repatriiraju, te mogu pomoć dijeliti s većom pravедnošću.

¹⁰⁾ Isti — istome, broj 145 — političke serije.

U ovoj stvari Usilji nije bio baš potpuno saglasan, kada je riječ o mjerama. Zato je on primijetio kolegama konzulima da je po njegovom mišljenju stvar takva da ne bi trebalo pribjegavati kolektivnoj noti, kao jednom tako službenom aktu. Jer pošto je u suštini riječ o savjetu za promjenu načina dodjele pomoći, od čega bi imali koristi ne samo turski činovnici nego i Glavna komanda, bilo bi bolje drugačije nastupiti. Pošto bi pravednija podjela pomoći bila korisna, moralno i materijalno, Usilji je smatrao da bi bilo bolje da francuski konzul za vrijeme razgovora, tokom neke posjete generalu Filipoviću, u ime svih kolega izloži, u formi poluslužbenoj, neprikladnost načina podjele pomoći i predloži kako da se to ispravi.

Poslije nekih primjedbi, nastavlja Usilji, među kojima je najslabija, ali na žalost najistinitija, bila ona da su konzuli više puta sami morali priteći u pomoć turskim činovnicima, prevagnulo je Usiljijevo mišljenje, jer se pokazalo da se pitanje činovnika mnogo više tiče konzula nego što bi na prvi pogled moglo izgledati. Filipović je primio sugestiju s najvećom pažnjom, te zadužio francuskog konzula da uvjeri ostale kolege da će se stvar sprovesti ubrzo.

Iz izvještaja, od 6. oktobra 1878. godine¹¹⁾ saznajemo da se zauzimanjem Livna, Višegrada, Zvornika, Konjica i drugih manjih, utvrđenih lokaliteta, može kazati već tada, znači 6. oktobra tek, da je izvršena okupacija Bosne od strane austrougarskih trupa. Usilji kaže da se zato već misli na otpust rezerve.

Isto tako se nadaju da će uskoro biti uspostavljene veze s Hercegovinom, koje su od prošlog jula prekinute. Sada je put potpuno slobodan od pobunjeničkih trupa, a upućen je jedan jaki odred vojske sa zadatkom da se rasporede na brdskim prelazima.

Okupacija Novog Pazara i ostalog dijela zemlje, osim Sjenice, kaže Usilji, izgleda da je za ovu godinu odložena. Hapšenje, pak, Hadži-Loja i drugih pobunjenika, vjeruje se, razoružaće otpor Muslimana.

Vojne operacije se mogu smatrati završenim, kaže Usilji, pa se nada da će to sada omogućiti da se organizira civilna uprava. Ovo će, po Usiljevom mišljenju doprinijeti da se u zemlji povratu mir »za kojim ima potrebu«, poslije dva i po mjeseca uništavajućeg rata i općeg zastoja poslova.

O razgovoru koji se vodio u Talijanskom konzulatu, za vrijeme svečanog ručka koji je priredio Usilji, voditelj konzulata je obavijestio svoje ministarstvo 18. oktobra.¹²⁾ Tu su bili pored Filipovića još general Kopfinger, kapetan grof Sizzo-Belleghi s ostalim oficirima i članovima konzularnog kora. Među ostalim tada je bilo riječi i o slučaju Petranović, što prikazujemo na drugom mjestu ovog rada. No tada je, pri dobrom raspoloženju, neko potaknuo i pitanje velike oskudice u zemlji, koja je nastala kao posljedica prisustva brojnih trupa. General Filipović je tada pokazao želju da makar nešto pomogne u toj situaciji. Jedna gospođa, s onim dobrim srcem koje je odlika njenog pola, kaže Usilji, u toku raz-

¹¹⁾ Isti — istome, broj 148 — političke serije.

¹²⁾ Isti — istome, broj 149 — političke serije.

govora ukazala je na potrebu sažaljevanja nad sudbinom udovica onih Muslimana, koji su pali za vrijeme pobune, a čije kuće su uzete za vojne potrebe. Zato su se te jadne žene doslovce našle bez kruha i krova nad glavom. Filipović se tada saglasio s potrebom ublažavanja bijede ovih jadnih žena i predložio da se nešto bar učini priređivanjem dobrotvornih koncerata. Zato je ponudio i sudjelovanje vojne muzike. Usilji je zahvalio Filipoviću što se bar nešto učinilo na tom prijatnom sastanku kod njega u Konzulatu, to jest da od njega bude neke koristi za zemlju.

Usilji je smatrao da je ovaj ručak trebalo da pripremi kako ne bi zaostao za drugim kolegama, bez obzira na poteškoće i neimaštinu uvjetovanu posljednjim događajima. Jer ovaj ručak, sam po sebi, predstavlja pobjednički odgovor onim listovima koji su iskazivali da su odnosi između Talijanskog konzulata i Vojne komande manje nego srdačni.

Na ovom prijemu, i to piše Usilji, Kopfinger je nosio znakove komendatora svetih Mauricija i Lazara, a grof Sizzo-Belleghi, Trentinac, prvi ordonans oficir generala Filipovića one oficira talijanske krune. Vojnici, znači ostali oficiri, su bili u svećanim odorama, a ostali u crnim.

O odjeku u Sarajevu atentata na kralja Italije Umberta I¹³⁾ Usilji je obavijestio u izvještaju od 25. novembra 1878. godine.¹⁴⁾ Tim povodom Usilji je primio neke izraze simpatija za kralja Italije i izraze sreće da nije smrtno stradao, pa o tome pojedinačno piše.

Prvo mu je učinio posjetu general Filipović u pratnji prvog ordonansa grofa Sizzo-Belegghi. Zatim je to učinio vojvoda od Virtemberga. Zatim su to učinili: cio konzularni kor, katolički kler, te predstavnici teutonskih vitezova. Svi su došli, kaže Usilji, lično da izraze svoje bolno iznenađenje i ujedno zadovoljstvo što taj tužan događaj nije imao žalosne posljedice, kao što se moglo očekivati.

Pravoslavna crkvena opština, u nemogućnosti da to kolektivno učini, javlja Usilji, ovlastila je svog šefa arhimandrita Savu Kosanovića da izrazi iste osjećaje. Kosanović je to učinio posebnim pismom kojeg je Usilji u prevodu dostavio.¹⁵⁾

---

¹³⁾ Umberto I, kralj Italije (Torino 1844 — Monza 1900) sin Vitorija Emanuele II. Stupio na prijesto 9. I 1878. godine. Atentan 17. XI 1878. godine izvršio anarhista Passanante. Ubijen u Monci 29. VII 1900. Dizionario Enciclopedico Italiano, XII, TAU-Z.

¹⁴⁾ Usilji — Kairoliju, broj 155 — političke serije.

¹⁵⁾ Kosanovićevo pismo prevedeno s talijanskog glasi: »Imam čast da izrazim sa svoje strane i strane mojeg naroda živo žaljenje za slučaj koji se desio zbog gnusnog atentata izvršenog protiv Njegove visosti Umberta I pred nekoliko dana.

Žalostan događaj mi smo osjetili i zahvaljujemo Svemogućem Bogu, protektoru Italije, jer je pokazao svoju najveću dobrotu prema svom talijanskom narodu, sačuvavši mu najdražeg Suverena, koji zajedno sa svojim narodom pokazuje najplemenitije sklonosti za slobodu svih naroda Balkana.

Molimo Vas mnogo poštovani gospodine konzule da budete tumač ovih naših iskrenih izraza kod Vaše Vlade i ujedno molimo da nas ispričate, ako mi zbog slabosti ne bude moguće da Vam učinim ličnu posjetu.

Sretan sam da Vam ponudim osiguranje mojeg posebnog poštovanja. Sava K. Kosanović, arhimandrit sarajevski, predsjednik skupštine kateheta i propovjednik.«

Kada je, pak, Usilji dobio telegram ministra Kairolija (Cairolia)¹⁶⁾, koji je došao kao odgovor na dva koja je Usilji uputio obavijestivši o posjetama Konzulatu u Sarajevu i iskazanim izrazima simpatija, Usilji je svima pojedinačno uzvratilo posjetu i zahvalio se na izrazima simpatija. Svi su ovu priliku iskoristili, kaže Usilji, da mu ponovno pokažu najviše poštovanje i naklonost prema Preuzvišenom suverenu i ministru Kairoliju, pošto je on s velikim žrtvama za sebe uspio da sačuva Italiji dragocjen kraljev život.

SLUČAJ PETRANOVIĆ

Ime Steva Petranovića, učitelja i nacionalnog agitatora, te tumača (dragomana) Talijanskog konzulata u Sarajevu nije nepoznato u literaturi. Njegova djelatnost u Bosni i Hercegovini, dosta razgranata na planu nacionalnog rada, privlačila je pažnju istraživača. Ovdje je interes za njega, prije svega, vezan za njegovo učešće u događajima 1878. godine, kada je djelovao kao jedan od onih koji se žestoko zalagao za pružanje otpora u Bosni i Hercegovini austrougarskoj okupaciji. Izvještaji donose dosta novih pojedinosti koje su, kao i druge, značajne za sagledavanje tih važnih događaja u novom svjetlu, cjelovitije. Ali i uloge Petranovića u njima.

U radu *Bosanski ustanak 1875—1878*¹⁷⁾ Vaso Čubrilović na više mjesta spominje Steva Petranovića. On se javlja već do 1878. godine u kolu srpskih nacionalnih agitatora i tajnih agenata Ilije Garašanina, pa kao takav je i član Glavnog odbora u Sarajevu koji je pokrивao rad na teritoriju Bosne i Hercegovine.¹⁸⁾ Spominje se da je u tom poslu pomagao i Ćezare Durando (Cesare Durando), talijanski konzul u Sarajevu.¹⁹⁾ Za nas je, ipak, ovdje važno učešće Petranovića 1878. godine u »sarajevskim nemirima«, kako ih Čubrilović naziva. Petranović je 2. avgusta 1878. godine, kada se pred Konakom u Sarajevu sakupila kršćanska legija, sastavljena većinom od Srba, održao govor. Naime, prilikom osvješćenja njene zastave Petranović je oštro govorio protiv Austrije.²⁰⁾ Isto tako njemu je neki Stanko Skulić slao pisma i proglase kojima se narod pozivao na jači otpor okupaciji. A ovo je dovelo do sukoba između Austrijskog i Talijanskog konzulata.²¹⁾ Na osnovu Usljijevih izvještaja u prilici smo da detaljnije osvi-

¹⁶⁾ Benedetto Cairolia (Kairolia), rođen u Paviji 1825, umro u Napulju 1889. Politikar i patriota. Naslijedio A. Depretisa na položaju predsjednika vlade 23. III 1878. godine, ne mijenjajući politiku. Ranjen 17. XI 1878. od anarhiste Passanante dok je pratio u Napulju kralja Umberta I. Podnio ostavku 19. XII 1878. godine. Dizionario Enciclopedico Italiano, II, BACCE-CAS.

¹⁷⁾ Izašla u Beogradu 1930. Srpska kraljevska akademija, posebna izdanja, knjiga LXXXIII, Društveni i istorijski spisi, knjiga 35.

¹⁸⁾ Isto, str. 16 i 220. Članovi tog Odbora bili su još Sava Kosanović, kasniji bosanski mitropolit, pop Petar Popović, učitelj Filip Špadijer, te dva sarajevska trgovca.

¹⁹⁾ Isto, str. 16. O Ćezare Durandu vidi moje radove navedene pod bilješkom 1 i 3.

²⁰⁾ V. Čubrilović, n. d., str. 223, 352.

²¹⁾ Isto, str. 370 i 377.

jetlino Petranovićevo djelovanje 1878. godine, te implikacije njegovih postupaka na odnose između Italije i Austro-Ugarske, kao i njegov odlazak iz Sarajeva.

Izvještajem od 13. avgusta²²⁾ Usilji povjerljivo obavještava da je, iako s najvećom neprijatnošću, ipak morao nešto poduzeti protiv Petranovića, kako Konzulat ne bi upao u poteškoće zbog patriotskih egzaltacija dragomana Petranovića, izražavanih uprkos Usiljevih savjeta da to ne radi. Petranovićevo govori, veli Usilji, koje je javno držao bili su daleko od obilježja umjerenosti i nepristrasnosti ocjena. Po Usiljijevom mišljenju, opreznost i dužnost nalagali su Petranoviću da čuva dobre odnose sa svima. To je neophodno u svakoj prilici, a iznad svega u teškim momentima koji prolaze sada, u kojima postojanje protivnih partija i interesa traži od konzularnih službenika i njima podređenih osoba da budu još oprezniji, kako njihovo ponašanje ne bi moglo biti sa sumnjom tumačeno.

O Petranovićevim javnim nagovaranjima na otpor do kraja protiv austrijske okupacije, što je bilo inspirirano patriotizmom kojemu ovdje nije mjesto, »Usilji nije htio da raspravlja«, smatrajući da on nije za to ni pozvan. Ali pošto je Petranovićevo ponašanje moglo dati povoda da se u javnosti pomisli da se njegove lične aspiracije uzmu kao aspiracije Talijanskog konzulata, on je smatrao da je potrebno da upozna ministra Kortija s jednim Petranovićevim javnim, nečuvenim činom, koji je mogao imati svakojako značenje i tumačenje. Naime, jedan dan, kada su mnogi građani pravoslavci iz Sarajeva odlazili na bojište, njihov odlazak slavila je stranka otpora (»partito della resistenzä«) austrijskoj okupaciji. Oni su ih pratili sve do izvan grada s vojnom muzikom, zastavama, pucnjavom, pjesmama itd. Petranović je bio toliko slobodan, veli Usilji, da je učestvovao u ovoj demonstraciji, priključivši se povorci obučen u obilježja njegove službe tj. s kapom opšivenom širitom i ukrašenom savojskim krstom. Svi konzuli koji su ga vidjeli odmah su obavijestili Usiljija o tom događaju, ne krijući iznenađenje koje je u njima izazvalo Petranovićevo ponašanje. Neki od njih su, čak, sumnjali da to služi kao pandan mitinzima koji su održavani u nekim mjestima Italije sa ciljem provociranja jednog aneksionističkog pokreta za priključenje Italiji nekih austrijskih provincija.²³⁾ Smatrao sam da je dobro, veli Usilji, da ne ističem ovu sumnju izuzev na šaljiv način, da bih na taj način pokazao koliko je ona apsurdna. No Usilji je shvatio da će od tog momenta nadalje svaki Petranovićev akt, ako ga bude, biti još više nego ranije špijuniran, prepričavan, komentiran, te da će odgovornost za to pasti na Usiljija i na Konzulat, koji on momentano vodi. Da bi to razriješio, Usilji je savjetovao Petranoviću da podnese ostavku.

Govoreći dalje o tome, Usilji se poziva na jedan svoj raniji izvještaj²⁴⁾ iz kojeg se jasno vidi da mu se ne može pripisati netrpeljivost prema Petranoviću, a još manje hir da vrši promjene u uredu kojega samo privremeno vodi i slučajno stoji na čelu. Usilji vjeruje da se rješenje koje je poduzeo

²²⁾ Usilji — Kortiju, najvjerovatnije broj 83 — opće serije, personalni.

²³⁾ Riječ je o oblasti Trento.

²⁴⁾ Usilji — Kortiju, broj 81 — opće serije, personalni.

samo u interesu ugleda Konzulata ne može nikako tumačiti kao pomanjkanje obzira prema njegovom šefu, Perou, koji se već dugo vremena nalazi u Bosni i treba da ponovno preuzme ured čim se vrati. Ali pošto Peroov dolazak, bolje reći povratak, nije mogao biti prije nego što austrijska vojska uđe u Sarajevo, Usilji je smatrao da mora nešto da poduzme, jer rješavanje koje je tada poduzeo protiv Petranovića bilo bi kasnije već zakašnjelo.

Iz povjerljivog izvještaja od 25. avgusta²⁵⁾ proizilazi da je Usilji onaj dan kada je učinio službenu posjetu generalu Filipoviću (21. avgusta) s njim razgovarao i o slučaju Petranović. Naime, kada je Usilji htio da se oprostí poslije završene posjete, Filipović ga je zadržao i dugo mu govorio o bivšem dragomanu Talijanskog konzulata u Sarajevu. Filipović je rekao da je obaviješten o svemu što se Petranovića tiče, a po izjavama samih pravoslavaca, proizilazi da se oni osjećaju kompromitirani njegovim političkim rovanjenjem protiv austrijske okupacije. Iz toga proizilazi, prema Filipoviću, da je Petranović veoma opasan čovjek, pa je stoga odlučio da mu se sudi. Zato se interesirao kod Usiljija da li je on još uvijek u službi u Talijanskom konzulatu. Usilji je odgovorio, kada je riječ o Petranovićevoj krivici, da se veoma pretjeruje, jer se protiv njega ne može iznijeti ništa više nego »nepromišljenost i neumjerenost u izražavanju«. Stoga ga je Konzulat, da bi ga kaznio za to, otpustio iz službe. No i dalje ostaje talijanski štićenik. Filipović se tome začudio, kako Petranović kao Dalmatinac može uživati talijansko štíćeníštvo. Na to je Usilji odgovorio da stvari ne treba procjenjivati sada, u sadašnjem momentu, jer je Petranović već pred petnaest godina²⁶⁾ bio primljen u službu na osnovu službenih dokumenata koji pokazuju da je izgubio austrijsko državljanstvo. Kada stvari tako stoje, rekao je Filipović, ja ne želim dirati talijansku zastavu. Samo je zamolio Usiljija da ga udalji iz Bosne. Usilji je odgovorio, što se njega tiče, da nema poteškoća. Čak je zahvalio Filipoviću na njegovom dobrom raspoloženju. Međutim, kako on nije šef Konzulata nego samo privremeni voditelj, te u očekivanju da se konzul Però povrati sa puta, moli da sačeka 4—5 dana, da se vidi da li će se vitez Però vratiti. Ako se pak Però ne vrati, onda će Usilji preuzeti odgovornost za odluku. Filipović se time zadovoljio, pa je razgovor među njima bio završen. Ipak se stvar nije na tome završila.

Nešto kasnije Usilji je pozvao Petranovića i stavio mu do znanja da bi u njegovom interesu bilo korisno da se što prije udalji, jer bi se dobro raspoloženje generala Filipovića moglo, pod pritiskom novih uvijek mogućih prijava, promijeniti budući da ga i sami prijatelji optužuju. Zato bi bilo korisno da otputuje, premda je Usilji vjerovao u njegovu potpunu nevinost u odnosu na optužbe koje su mu upućene. Na osnovu ovoga razgovora, ne čekajući da prođe vrijeme od 4—5 dana, koliko mu je Filipović

²⁵⁾ Isti — istome, broj 84 — opće serije, personalni.

²⁶⁾ Petranović je došao u Bosnu 1863. godine. Prvo je bio učitelj u Tešnju, a zatim u Sarajevu gdje je radio i kao tumač u Talijanskom konzulatu. Više o njemu viditi: Dimitrije-Mita Klícin, *Spomenica Steve Petranovića — nacionalnog borca 1835—1913*, Novi Sad 1937.

dao, Usilji je smatrao da bi bilo dobro da jednim pismom odmah obavijesti Filipovića da će njegova želja, o tome da Petranović napusti Bosnu, biti odmah ispunjena. Usilji je smatrao da će na taj način najbolje odgovoriti »na ljubaznost i iskrenost« koju je Filipović pokazao. U pismu koje je Usilji uputio generalu Filipoviću tražio je sastanak radi dogovora o reguliranju pojedinosti u slučaju Petranović.

Cio dan Usilji nije primio nikakav odgovor. Oko dva sata poslije podne jedan žandarmerijski kaplar ušao je u Konzulat, tražeći Petranovićevu adresu. U ruci je nosio jedan papir, koji je Usiljiju izgledao kao nalog za hapšenje. Usilji je odgovorio da u Sarajevu ulice nemaju naziv, a ni kuće nijesu numerirane, pa mu je stoga nemoguće dati adresu. Osim toga, da je donoseći naređenje u Konzulat napravio grešku, jer običaji zemlje ne dozvoljavaju ulaz naoružanim vojnicima u konzularne urede, izuzev tačno naznačenih slučajeva. Usilji je pozvao kaplara da s njim ode u vladinu palaču i nesporazum će biti razjašnjen. Usilji je računao na svoj raniji dogovor s generalom Filipovićem. Kada je stigao u vladinu palaču, ipak nije mogao da razgovara s generalom Filipovićem, koji je bio veoma zauzet. Razgovarao je pukovnikom Popom, načelnikom štaba, kojega je upoznao sa sadržajem razgovora s Filipovićem. Pop je odgovorio da za to nije znao, ali s obzirom na to da je u tom slučaju bila data Filipovićeve riječ, »s neprijatnošću je suspendovao naređenje za hapšenje Petranovića«.

Sutradan, 22. avgusta, Usilji je primio u posjetu kapetana Milinkovića, koji mu je rekao da je Filipoviću jako žao što ga nije mogao primiti jučer, te da će ga obavijestiti čim bude mogao. Usilji je na to kazao, da stoji na raspolaganju Filipoviću kada bude htio. No, da ne bi bio odgovoran za eventualno zakašnjenje u izvršenju Filipovićeve želje, koju je smatrao opravdanom, Usilji mu je ponovo napisao pismo. U daljem razgovoru s Usiljijem Milinković je dodao da su dokazi protiv Petranovića porasli posljednjih dana, te da bi bilo neopravdano, dok se manje krivim sudi, da se Petranoviću dozvoli da se spasi. A osim toga neće ni biti suđen za ono što je radio, dok je bio u Talijanskom konzulatu kao dragoman, jer je za njegovu osudu dovoljno samo ono što je učinio poslije otpuštanja iz službe. Na te riječi, koje su ciljale, prema Usiljijevoj ocjeni, na to da pokažu da u aktima Petranovića ni Talijanski konzulat nije bio čist, Usilji je energično protestirao. Usilji je dodao da je takva sumnja neosnovana, navodeći da je on Petranovića otpustio na vlastitu pobudu, a zbog nekorektnog ponašanja, i to u momentu dok se šef Konzulata nalazio na putovanju. Taj Usiljijev akt mogao se upravo tumačiti kao zloupotreba vlasti, pošto to nije bilo neophodno. Usilji je insistirao na tome, ukoliko se proces protiv Petranovića pokrene, da traži da se na njemu raspravlja o svim Petranovićevim radnjama i postupcima, a ne samo jednom njihovom dijelu. Usilji je smatrao da bi se na taj način još više osvijetlilo, ako je to moguće, lojalno ponašanje Talijanskog konzulata u Sarajevu. No imajući Filipovićeve riječ da će se Petranoviću dozvoliti da se udalji iz Bosne, više je volio držati se nje, pouzdavajući se da će ta riječ biti poštovana.

Sutradan Filipović je pozvao Usiljija da dođe do njega. Pitao ga je koje su to pojedinosti i detalji koje bi trebalo regulirati i za koje je Usilji tražio razgovor. Usilji je tražio da mu izda jedno pismo za slobodan prolaz Petranoviću. Filipović se tome usprotivio, navodeći da se tome opiru naređenja koja je imao. Ipak, pošto je već dao svoju riječ da se dopusti Petranoviću da se skloni, on se toga i držao. Ali pošto su protekla četiri dana, koja je Usilji tražio, sutra će Petranovića zatvoriti. Tom prilikom primijetio je da bi još jedan dan za koji su se dogovorili bio više nego nekoristan, jer su svi putevi nadzirani i Petranoviću priječe da ih prođe bez pasoša. Iz Filipovićeve odgovora Usilji je vidio da bi bilo nekorisno insistirati, a pogotovo kada je na kraju razgovora Filipović izvadio sat i naznačio mu vrijeme (bilo je 9,30 sati prije podne) i rekao da će sutra u to vrijeme dati nalog za hapšenje Petranovića, ako ga bude mogao naći. Nekoliko sati poslije ovoga razgovora Filipović je došao da mu uzvрати službenu posjetu. Usilji nije smatrao indiskretnim da ga pita bi li bar potpisao pasoš koji bi Petranoviću izdao Usilji, s obzirom na to da je upravo Filipović za vrijeme prve službene posjete koju je Usiljiju učinio prvi otpočeo razgovor o Petranoviću. Filipović se izvinuo rekavši da to ne može učiniti, jer bi time izgubio svoj položaj, s obzirom na veoma oštra naređenja koja ima i koja mora rigorozno izvršiti protiv svih političkih rovarjenja koja su stajala mnoge živote. Dodao je da se samo držao riječi, pa je stoga pustio da sve ide svojim tokom, zbog čega žali.

Usilji se pobrinuo što je bolje mogao, kako sam kaže, da udalji Petranovića. Kasnije je saznao da je on uspio da pređe granicu bez poteškoća.

Izještavajući ministra Kortija o ovom događaju i slučaju, Usilji podvlači da je naveo samo činjenice bez želje da dodaje bilo što drugo. Uz izvještaj je priložio jednu, talijansku pisanu, Filipovićevu proklamaciju, iz koje se vidi da su na snazi najrigoroznija naređenja i njihova primjena.²⁷⁾ Ujedno je na taj način želio da podsjeti na Filipovićevu izjavu o kojoj je izvijestio u svom izvještaju broj 143.²⁸⁾ Sve će ovo, dodaje Usilji, pomoći da se shvati kako nije mogao ništa više učiniti u slučaju Pe-

²⁷⁾ Tekst u prevodu glasi: »Komandant austrijskog ekspedicionog korpusa odlučio se, zbog pokolja husara kod Maglaja, da provede rigorozne mjere uvodeći prijevki sud na cijelom već okupiranom teritoriju Bosne. Evo teksta proklamacije, koji, kao primjer, nije bez interesa. Agresija je izvršena na moje trupe: nekoliko oficira i vojnici izgubili su život. Stoga, a na osnovu ovlaštenja koje mi je dalo Njegovo Veličanstvo car Austrije, kralj Ugarske itd. itd., a na osnovu paragrafa 3 i 4 ministarskog reskripta od 31. decembra 1873. godine, objavljem uvođenje prijevskog suda na cijelom teritoriju koji su okupirale carske i kraljevske trupe.

Prijevki sud kazniće: 1. svaki napad na vojsku, kao otpor i sukrovnju u suprotstavljanju izvršenju vojnih dužnosti, špijunažu, sporazumijevanje sa neprijateljem ili bilo kojim drugim koji ima neprijateljske namjere prema carsko-kraljevskim trupama. 2. Ubistvo. 3. Otimačine. 4. Požare. 5. Bune i ustanke.

Ko skrivi takav zločin biće priveden pred vojni sud i odmah kažnjen nemilice i bez opraštanja.

Ovo se stavlja do znanja svim stanovnicima Bosne bez razlike vjere i narodnosti. Vrhovni komandant 13-og korpusa — Filipović«.

²⁸⁾ Usilji — Kortiju, izvještaj od 23. VIII 1878. godine.

tranović, izuzev humanosti i dužnosti koja mu je nalagala u svom slučaju. U isto vrijeme sačuvao je jedno pametno vladanje, za koje se nada da će ga ministar Korti tako i ocijeniti.

I u izvještaju od 2. septembra²⁹⁾ ponovo se govori o slučaju Petranović. Tek jučer, znači 1. septembra, Usilji je primio pismo od Kortija od 14. avgusta 1878. godine³⁰⁾, zajedno s mnogim pismima i novinama. Sve je to ležalo na pošti u Brodu oko šest sedmica, jer su za to vrijeme komunikacije, zbog rata, bile prekinute. Usiljiju je bilo teško da Kortiju izrazi to s kolikim je zadovoljstvom vidio, da je, i pored izolacije i apsolutnog pomanjkanja veza, uspio da pretekne instrukcije koje mu je Korti uputio telegramom. A iz jednog drugog izvještaja kojeg je Usilji uputio Kortiju (br. 83-personalni) Korti je mogao vidjeti da je Usilji otpustio Petranovića čije je vladanje počinjalo da izaziva neprilike od kojih su mogle nastati veoma teške posljedice za Konzulat, a možda i dobre međunarodne veze, kaže Usilji. Sve ovo, znači i instrukcije koje je dobio od Kortija, smirivalo je Usiljija od straha da bi mu se možda moglo imputirati da je zloupotrijebio vlast za vrijeme vođenja Konzulata, dok je rukovodilac konzulata bio na putu i čekao da se vrati da bi ponovo njime upravljao. Pozicija voditelja u kojoj je Usilji bio, sama po sebi teška, bila je prema njemu, otežana još teškim prilikama kroz koje je prošla Bosna, iako mu je davala, generalno uzevši, pravo da izvrši tu promjenu, ujedno mu je nalagala i najveću rezervu kako ne bi stavio konzula Peroa, po povratku, a o čijoj se strašnoj nesreći tada još nije znalo, pred svršen čin koji mu se možda ne bi svidio. Ipak, potreba da se hitno zaštiti od nepromišljenosti, patriotskih pretjerivanja i bezobzirnosti Petranovićeva jezika, postala je neodložna. Usilji je bio zadovoljan što je izgovor za smjenjivanje imao u Petranovićevom učešću na javnoj manifestaciji, što ni Petranović nije mogao negirati. A pogotovo što je manifestacija bila vezana za svečani ispraćaj pravoslavnih dobrovoljaca koji su odlazili na bojište. O tome je Usilji već ranije obavijestio.

Zanimljiv je i izvještaj od 6. oktobra.³¹⁾ Njime Usilji potvrđuje primjem neke pošte i ujedno zahvaljuje Kortiju na tome što je odobrio sve ono što je Usilji poduzeo u slučaju Steva Petranovića. Ta podrška od Kortija bila mu je utoliko draža, kaže, jer je zbog Petranovićeva slučaja bio jako uznemiren, zbog poteškoća kako da pomiri ugled Konzulata i omogućiti održavanje dobrih veza sa lokalnom vladom. Da nije uspio u pomirenju, koje mu je i Korti naknadno odobrio, jedna stvar bi nesumnjivo morala trpjeti.

Otpuštanjem Petranovića još prije ulaska austrijskih trupa u Sarajevo, Konzulat je mogao dati jasan dokaz nepristrasnosti koju mu je i Korti preporučivao da pokazuje u svakoj prilici. Upravo tome treba pripisati, veli Usilji, poštovanje generala Filipovića, glavnog komandanta, čiji dokaz imaju svaki dan. To se vidi i po nalogu koji je Filipović izdao za vođenje istrage o ubistvu konzula Peroa.

²⁹⁾ Isti — istome, broj 85 — opće serije, personalni.

³⁰⁾ Korti — Usiljiju, broj 816 — personalni.

³¹⁾ Usilji — Kortiju, broj 146 — političke serije.

Osvrćući se na pojedinosti vezane za ručak koji je priredio u Konzulatu 17. oktobra, o čemu je ranije već bilo govoreno kada je navedeno i ko je sve učestvovao, Usilji se osvrnuo i na slučaj Petranović. Usilji kaže da su za vrijeme ručka i poslije Filipović i njegova pratnja bili odlično raspoloženi, pa su izmijenjane i zdravice. U jednoj koja je bila namijenjena Usiljiju Filipović je poželio da Talijanska vlada brzo razmisli o popunjavanju upražnjenog mjesta konzula, nastalog zbog smrti Peroa, te da za to mjesto predvidi osobu koja je znala da na zgodan način sačuva dobre međunarodne odnose u momentima u kojima nije bilo lako za njih. Usilji je smatrao, kako sam piše, da na tu zdravicu treba da odgovori, rekavši da nije dostojan za mjesto koje će novi uslovi u zemlji brzo napraviti veoma značajnim. Samom, pak, Filipoviću je pripisao u zaslugu što su se p i t a n j a (podvučeno u originalu) koja su prijetila da poremete dobre odnose, razbila kao magla od vjetar. Riječi Filipovića i svoje Usilji nije donosio, kako sam kaže, zbog nekog izliva nekorisne taštine, nego zbog toga što je s njima Filipović napravio providnu aluziju na Petranovićev slučaj koji se sretno završio na obostrano zadovoljstvo. Pošto je Korti već iz šifriranog telegrama od 10. septembra vidio kako se cio slučaj završio, Usilji u svom izvještaju nije krio zadovoljstvo zbog izjave koju je Filipović dao pred mnogim svjedocima, uzvanicima. A Filipović je, kaže Usilji, osoba koju ne bije glas zbog velike otvorenosti. Time je slučaj Petranović bio okončan i u ovoj prepisci.

NESTANAK TALIJANSKOG KONZULA LUIDI PERÒA (LUIGGI PERROD)

Iz ranijeg izlaganja je vidljivo da je u burnim događajima 1878. godine izgubio život i talijanski konzul u Sarajevu Luidi Però. On je očito bio žrtva nesporazuma. O ovom zanimljivom slučaju ima četiri izvještaja na osnovu kojih se može rekonstruirati kako je Però završio.

Tako u izvještaju od 10. septembra 1878. godine³²⁾ Usilji izvještava o istrazi koja se vodi. Ovim, u stvari, on potvrđuje slanje raznih nešifriranih telegrama, kao i dva šifrirana, koja je uputio putem Ambasade u Beču koja je jedini kanal, kako on navodi, preko kojega je moguće, s obzirom na poteškoće, da prođe šifrirana prepiska.

U tim svojim telegramima Usilji je dao sažet prikaz mjera koje je poduzela austrijska vlast i ukazao na revnost kojom je ona u Bosni započela istragu o strašnoj činjenici ubistva konzula Peròa. Ujedno je oba-

³²⁾ Isti — istome, broj 87 — opće serije, personalni. Uz ovaj izvještaj dodat je jedan šifrirani dio koji glasi:

»U više razgovora s generalom Filipovićem o istrazi Però primjećivao sam da se uporno nastoji stvoriti uvjerenje da je razlog ubistvu bila krađa. Ova tendencija da se u ovom slučaju otkloni svaki politički karakter, nema li razlog da spriječi javno mnjenje da vidi u Peròu nevinu žrtvu mržnje prema Austrijancima i da time skine svaku moralnu odgovornost, ili da omogući prigovor za traženje odštete

Moguće je da nijedna hipoteza nije tačna, ali smatram svojom dužnošću da ih podvrgavam ocjeni Vaše Ekselencije.«

vijestio o nekim pojedinostima i dotada potvrđenim pretpostavkama. One dozvoljavaju, kako Usilji kaže, da se gotovo, s punom sigurnošću može zaključiti da je svaka nada da čin nije imao onako tragičan završetak potpuno fantastična i treba je odbaciti. Toliko je dokaza koji su već sa svih strana stigli.

I pored poduzetih veoma energičnih mjera, piše Usilji, sa ciljem da zločin ne ostane nekažnjen, brojne poteškoće se tome isprečuju. Tako istraga nije mogla biti još brže vođena, mada sadašnja žurba, nastavlja Usilji, uistinu ostavlja malo da se može očekivati.

Usilji kaže da sada priča o detaljima s puno više reda, nego što je to bilo moguće u telegramima, o tome što je do sada austrijska vlast učinila u slučaju Però i što još namjerava da učini.

Objavljen je vladin dekret u službenim novinama. Isto tako telal je, kako je to uobičajeno, oglasio to po svim ulicama. On je pozivao sve građane, koji bilo što znaju o ovome slučaju, da se jave i to kažu istražnom sudiji. U isto vrijeme, kaže Usilji, izdata su najstrožija naređenja vojnim i građanskim vlastima svih onih mjesta gdje je bilo moguće da je prošao Però. Naređena je najdetaljnija istraga kako bi se prikupile vijesti o njemu. Odmah prvih dana, čim je obavijest o zločinu došla do Usiljija, prema tome i do vlasti, nije se još moglo utvrditi da li je ubistvo bilo zaista izvršeno, jer nije bilo vijesti izuzev neobjašnjivog Peròovog iščeknuća.

Na žalost vijesti koje su se u tom slučaju mogle pribaviti bile su jednoglasne u tvrdnji da je ubistvo zaista bilo i izvršeno. Shodno tome jedan vojni sudac bio je upućen u Žepče sa zadatkom da nastavi istragu na mjestu zločina.

Prema vijestima još uvijek sumarnim koje je vojni sudac već saopćio Vojnoj komandi, prema Usiljiju, rezultira slijedeće:

Vitez Però koji se na jednom, još uvijek nepoznatom mjestu svog putovanja priključio jednom Austrijancu po imenu Lehneru (Lechner), koji je išao za Sarajevo zbog trgovačkih poslova, proveo je noć zajedno s njim, drži se 31. jula, u mjestu Paklenica. Odatle su zajedno nastavili putovanje prema Žepču i dalje. Neki Omer-beg iz Travnik, jedan od vođa pobunjenika, koji ih je vidio u hanu gdje su prenoćili, prošao ih je, stigavši u slijedeći han gdje je pretpostavljao da će se oni zaustaviti. O njihovom skorom prolazu obavijestio je neke osobe koje su tu bile, rekavši da su ovi putnici dva Švaba («Schwab») i da nose puno novaca. Predložio je da ih ubiju kada dođu te da podijele plijen. Riječ Schwab, objašnjava Usilji, označava Austrijanca, a ponekad se upotrebljava da označi bilo kojeg stranca. Ovdje se pak drži da je upotrijebljena u njenom pravom značenju, te da je Omer-beg, čuvši kako Però i Lehner međusobno govore njemački, uzeo da su oni dva austrijski agenti ili pak snabdjevači oružjem, ali u svakom od dva slučaja nosioci velikih svota novaca.

Izgleda, dalje nastavlja Usilji, da je gnusan prijedlog Omer-bega prihvaćen, te kada su stigla kola u kojima su putovala ova dva nesretnika, skočili su na njih, ubili kočijaša i Però, koji je po svemu sudeći zaklan.

Lehner je uspio da pobjegne. Preplivao je rijeku Bosnu, te se za kratko vrijeme sklonio u neki kućerak, gdje je i proveo noć.

Sutradan ujutro platio je gostoprimstvo jednom novčanicom u zlatu. No ubrzo su počeli da ga slijede i ubili ga malo dalje od kućerka. Leš Peròa bio je bačen u rijeku Bosnu, pa ga je struja odnijela pod jedan most, gdje je viđen 2. avgusta 1878. Neke austrijske oficire upozorili su seljaci iz okolice na leš koji je bio u rijeci, govoreći da je to sigurno neka uvažena osoba. Oficiri misleći da su to samo pretjerivanja, te smatrajući da se ne radi o tome nego o nekom vojniku koji je iz potaje ubijen, odbili su da vide leš. Ne zna se još uvijek da li je kasnije bio sahranjen ili je, pak, ponovno zahvaćen strujom ponijet dalje.

Trojica pomagača Omer-begovih, kaže Usilji, već su uhapšena i govori se da su to zaptije. Sklon sam radije misliti, kaže Usilji, da se radi o dezerterima iz zaptijskog reda ili iz vojske, jer imaju gotovo iste uniforme. Omer-beg nije mogao biti uhapšen, jer ratuje među pobunjenicima.³⁹⁾

Kad vojni sudac bude mogao kompletirati gore izložene podatke i redigovati jedan izvještaj, Usilji će odmah imati saopćenje, pa će odlučiti da li treba, izuzev eventualnih drugačijih uputstava ministra Kortija, da lično pođe u Žepče da bi pomogao u sređivanju spisa za proces.

Sve do tada, izuzev uvijek moguće drugačije procjene činjenica od strane Kortija, Usilji je smatrao da njegov put ne bi bio koristan. Zato je i odustao od njega do dobivanja preciznih instrukcija ili naređenja Kortijevih. Razlozi koji su Usiljija navodili na to, uglavnom, su slijedeći:

1. Leš još uvijek nije bio pronađen, a jedan od glavnih razloga koji bi motivirali Usiljijevo putovanje bilo bi sastavljanje zapisnika o pronalazenju leša i uviđaju, što bi moglo da posluži kao osnova za sastavljanje smrtovnice.

2. Nijedan predmet za koji se vjerovalo da pripada Peròu nije još bio pronađen. A uviđaj nad takvim predmetom bio bi jedan od razloga za putovanje. Usilji dodaje, kad bi se zaista ponovno leš pronašao, da on ne bi imao drugog načina da ga prepozna izuzev po oznakama koje bi se eventualno mogle naći na rublju. Pa zbog toga, ako bi se radilo o nekom predmetu koji je slučajno bez oznake, bilo bi bolje sačekati da se pošalje u Sarajevo, gdje bi mogao da ga uspoređi sa sličnim predmetima koji se nalaze u ormarima i pripadaju Peròu, te da piša posluhu koja je te predmete imala više puta u rukama, pa bi ih, prema tome, mogla i lakše prepoznati.

3. Iako srez Vranduk kojemu pripada i Žepče tada drže Austrijanci, ipak nekoliko koraka odatle na drugoj strani rijeke Bosne koja je granica — utaboreni su pobunjenici. Ne tako davno, prekjucher 8. septembra 1878. godine, kaže Usilji, došlo je do žestokog sukoba na distanci ne većoj od puščanog hica. Zbog toga bi se moglo desiti da mu za dugo bude onemogućeno da se vrati u Sarajevo. A u to vrijeme, kako sam navodi, dugo

³⁹⁾ Ponekad se upotrebljava i riječ ustanici u istom smislu.

odsustvovanje bilo bi velika šteta ne samo za službene poslove nego i za istragu koja se vodi u slučaju Però.

4. Kao što Kortij zna, nastavlja Usilji, on je sada bez tumača (dragomana) te ne zna kome bi ostavio Konzulat. Ali on sam kao što je sada jedini službenik u Bosni, na poslu tako važnom kao što je ovaj o kome je riječ, u jednom predmetu u kojem su komplikacije sve više nego moguće, smatra da striktno tumači obavezu da mu je s obzirom na situaciju toliko nenormalnu i tešku, najbolje da bude u Sarajevu i očekuje da se pokrene tek po naređenju Kortija. Odnosno, to mu nalaže osjećaj odgovornosti, da ne bi učinio neku beskorisnu stvar koja bi mogla štetiti istrazi, nego bi otežala njegovu odgovornost koja bi eventualno mogla nastati zbog njegova odsustva. Ipak uprkos svih ovih razloga, Usilji je namjeravao otići na lice mjesta čim leš bude ponovno pronađen. Usilji je tražio od Kortija da mu saopći da li odobrava bar, ono što je do sada učinio, ili pak ono što namjerava učiniti. A osim toga da mu se kaže da li je učinio dobro što se rukovodio gornjim razlozima.

Usilji ponovo ponavlja da ima prijatnu dužnost da obavijesti Kortija o dobronaklonom i hitnom nalogu, koji su general Filipović i njegov štab dali da dođu do konkretnog rezultata u ovoj istrazi.

Tu brigu i nastojanje treba još više cijeliti, prema Usiljiju, kada se zna da su odnosi između Vrhovne komande i Konzulata zbog neželjenog incidenta sa Petranovićem bili opterećeni napetošću, koja nije davala neku nadu u njihovo prevazilaženje, da način na koji je incident bio razriješen kao i veličina duha generala Filipovića nijesu bili takvi da rasprše svaki oblak koji je to mogao zamračiti.³⁴⁾

Iz izvještaja od 15. septembra³⁵⁾ vidi se da se istraga o slučaju Però nastavlja. Prema vijestima koje je general Filipović prenio Usiljiju ona se nastavlja s punom aktivnošću. Uhapšen je još jedan krivac, tako da se sada njihov broj povećao na četiri. Biće dovedeni u Sarajevo čim prije, zavisno od stanja istrage. Pronađeni su također i predmeti odjeće za koje se pretpostavlja da pripadaju žrtvi. Čim bude moguće, biće dostavljeni Usiljiju da ih identificira.

Ostaje apsolutno dokazano, kaže Usilji, da je zločin počinjen na putu između Vranduka i Žepča, ali bliže Žepču. Ipak, sva traganja za tim da se leš pronađe završila su se bez rezultata. A glavni krivac Omer-beg iz Travnička još uvijek se krije. Pretpostavlja se da se bori među pobunjenicima protiv austrijske okupacije.

Usilji je još smatrao da bi bilo neophodno da mu Peròova supruga, koja se nalazi u tom momentu u Aosti³⁶⁾, pošalje uputstva za likvidaciju nasljeđa uz pretpostavku da ona sama ne može doći. Isto tako da mu pošalje punomoć.

Kasniji podaci ponovo se odnose na ovaj slučaj. Tako u izvještaju od 20. septembra³⁷⁾ ponovo je bilo riječi o istrazi Però. Usilji dostavlja ne-

³⁴⁾ Vidi bilješku 32.

³⁵⁾ Usilji — Kortiju, broj 88 — opće serije, personalni.

³⁶⁾ Oblast u sjeverozapadnoj Italiji: Val d'Aosta.

³⁷⁾ Usilji — Korbiju, broj 89 — opće serije, personalni.

koliko dokumenata koji se odnose na ovu istragu, koji vodi Garnizonski sud. U stvari te dokumente mu je taj sud i dostavio, radi punijeg uvida.

Pismom koje je Usiljiju uputio general Filipović obavijestio ga je da je dao naređenje vojnom sucu Šaleku (Schallek) da stupi u vezu sa Usiljijem, sa ciljem da mu eventualno postavi neka pitanja, da ga upozna sa danom početka procesa i ujedno da ga pozove, ako misli da je to korisno, da prisustvuje saslušanju. Usilji je to prihvatio kako bi se direktno upoznao i onda mogao javiti pojedinosti.

Iz izvještaja Garnizonskog suda saznajemo detalje. To je, u stvari, izvještaj Šaleka, vojnog suca koji je bio upućen u Žepče da povede istragu. Na osnovu toga on je napisao pismo Usiljiju. Iz toga proizlazi da je utvrđeno da su se 2. avgusta 1878. godine rano izjutra dvije osobe u civilu, koje su od Paklenice došle kolima, prebacile sa desne obale rijeke Bosne na lijevu — jednom plitkom skelom kojom je upravljao jedan »Turčin³⁸⁾ po imenu Hasan Dilbegović«, da bi prosljedili putovanje u Žepče. Istog dana oni su putovali od Žepča prema Vranduku i kada su bili na sto koraka ispred mlina Omer-bega iz Travnika, takozvanog Bistričaka, gdje put ide blizu jedne litice koja je nagnuta nad rijeku Bosnu, odatle ih je »napalo pet Turaka«. Jedan od putnika bio je ubijen od hica iz puške, a drugi je skočio u rijeku Bosnu i spasio se na drugoj obali, »kod nekog Turčina koji se zvao Kovačević u Kovanic selu«. Sutradan, taj je nastavio putovanje prema Žepču i bio »napadnut od drugih pet Turaka«, koji su ga vezali i povelj prema Selaču, gdje su mu odsjekli glavu.

Tijelo prvoga, nastavlja Usilji, bilo je na mjestu događaja privezano za jednu motku, a zatim bačeno u Bosnu. Leševima obojice nijesu se mogli naći ni traga uza sva najdetaljnija istraživanja. Ispitivanja po kućama bila su također bez rezultata, jer se nije moglo naći tragova ubijenih. Trojici ubica djelo je dokazano, a u ostalu dvojicu se sumnja, pa su ih zato odveli u žandarmerijski zatvor, dok se drugi nalaze među pobunjenicima. O motivu ubistva se kaže da je neki Turčin iz Brčkog, pričao da dvojica putnika nose sobom puno novaca. Kočijaš se vratio kolima i sve se čini da bi bio uhapšen«.

U isto vrijeme, uz ovo pismo, dostavljen je osobni opis dvojice ubijenih s molbom garnizona da Usilji ocijeni da li liče onim gospodina Peròa. Isto tako vojni sudac je molio Usiljija da ga obavijesti da li je Però bio u nekoj vezi s nekim Krautmayerom ili Lechnerom (trgovac drvom), odnosno sve što se u Konzulatu zna o putovanju konzula Peròa prema Sarajevu.

Prema podacima, jedan je bio visok, sa crnom kratkom bradom. Imao je visoki crni šešir i dugo crno odijelo. Drugi je bio srednjeg rasta, imao je duge plave brkove, duge solufe, visok taman šešir, lijepo svijetlo odijelo i plašt.

³⁸⁾ Ovdje i na drugim mjestima naše je pretpostaviti da je riječ o Muslimanima, jer se spominju i kao pobunjenici.

Iz izvještaja od 6. oktobra³⁹⁾ razabire se da je Usilji primio dva Kortijeva telegrama, i to jedan 26. septembra i drugi od 27. septembra, u kojima je data podrška Usiljijevom radu.

Usilji javlja, pošto je prvi telegram upućen, da je Kortiju moralo stići jedno pismo, personalni broj 90, uz koji je bila priložena kopija jednog pisma Komande stanice u Vranduku. Naime, komanda je javila da su se našle dvije slike potpuno slične drugim slikama Marije Però i njene djece koje se nalaze u Konzulatu. Slike su nađene u blizini hrpe kostiju, pa to navodi na pretpostavku da je riječ o posmrtnim ostacima konzula Peròa, koje su »grozno rastrgale divlje zvijerik«. Uz pismo Komande nije se navodilo da li su ovi ostaci bili pokopani, ali se to može pretpostaviti. Ipak, Usilji je smatrao da treba što prije da izvidi da li je to učinjeno.

Bilo bi sa svom rigoroznošću moguće, da ne kažem lako, veli Usilji, pronaći u šumi mjesto gdje je ukopan i pripremiti za transport ono malo ostataka za sahranu u groblju.

Ali, bez spominjanja veoma velikih troškova, koji bi bili potrebni i o kojima ne vodi računa, bilo zbog težine slučaja, bilo zbog izričite Kortijeve želje, koju mu je iznio u telegramu od 26. septembra, Usilji ipak smatra da treba iznijeti jedno objašnjenje.

On kaže, dešava se ne rijetko na grobljima koja se ne održavaju kako treba, i uprkos oštini propisa o registraciji pokopanih leševa, da ekshumiranje ostavlja mogućnost za greške. Protiv toga su energično usmjereni organi javnog mišljenja koje ne gleda rado na narušavanje mira umrlih, bilo čak i da im se ukazuju počasti.

Usilji postavlja pitanje da li bi se uopće, i pored najvećih poteškoća, moglo potvrditi da ono za što bi trebalo potrošiti puno novaca da poslije velikih pretraga bude ekshumirano su zaista posmrtni ostaci Peròa. Neki vojnici mogli su prekriti njegov leš, ili ostatke, tankim slojem zemlje, koju su kasnije vjetrovi i kiše raznijeli. A mjesto gdje se ta ceremonija ukopavanja desila, ako se uopće desila, ostalo je samo u njihovim glavama. Kako su vojnici bili iz raznih garnizona, onda se postavlja pitanje: kako doći do tačnog svjedočanstva?

Sa druge strane, kaže Usilji, izvještaj iz Vranduka govori o malobrojnim kostima koje su ostale na zemlji, nakon što su psi lutalice raskomadali leš. One, dakle, nemaju niti, pak, mogu imati, »važnost koja bi sigurno trebao da ima cio leš ili pak leš koji je samo lakše osakaćen« budući da nedostaju bilo kakva sredstva da bi se utvrdio identitet. A narušavati tim bezličnim ostacima posmrtni mir mrtvaca, bilo čak sa namjerom da im se ukazuju više počasti, ne bi bilo opravdano ni zbog sigurnosti da se ne upadne u grešku niti pak važnosti samih ostataka. Osim toga, ako se zna da je upravo na tom mjestu, kao i okolici, došlo do više značajnijih okršaja, poslije izvršenog ubistva, između austrijske vojske i pobunjenika, te osim toga da je bilo mnogo poginulih s obje strane, sumnja da će se pogriješiti postaje gotovo sigurna. Tako umjesto da se ukaže

³⁹⁾ Usilji — Kortiju, broj 146 — političke serije.

počast posmrtnim ostacima »jednog dragog čovjeka«, kaže Usilji, izlazimo se opasnosti čak da teške potrage dovedu do tužnog rezultata, da se ukazuje počast posmrtnim ostacima nekom od Peròovih ubica ili bar nekom od saučesnika.

Eto zbog toga je, kaže Usilji, smatrao da može na sebe preuzeti odgovornost za odgodu izvršenja Kortijevog naređenja — kojem bi se sa neizmjernim zadovoljstvom pridružila i Usiljijeva lična želja. No kolkogod će ovo biti teško za Kortija Usilji se nadao da će procjena koju je on u ovom slučaju učinio a to jest da spriječi ili blaže rečeno odgodi izvršenje naređenja, naići na Kortijevu blagonaklonost.

Ne smeta ako nam nije moguće, kaže Usilji, da, iskažemo poštovanje s dostojnom sahranom smrtnog tijela žrtve. Njegov duh biće nesumnjivo radosniji ako se uspije da se brzo i primjerno kazne njegove ubice. U tom nastojanju, i da bi se to postiglo, Usilji će raditi noću i danju, počevši već od sada, pa u to uvjerava i ministra Kortija. On se nada da će u tome i uspjeti, jer u prilog tome govori veoma aktivna saradnja lokalnih vlasti, kao i velika lična i međunarodna pažnja koju mu ukazuju.

Ipak da kraja 1878. godine nema nikakvih rezultata. Izvještaji o tome ne govore.

MUSLIMANSKA I PRAVOSLAVNA ADRESA

Zanimljive podatke donose izvještaji o nastojanju Austro-Ugarske da pridobije naklonost stanovništva, kao i o vidovima otpora tim nastojanjima. Tako u povjerljivom izvještaju od 22. oktobra 1878. godine⁴⁰⁾ Usilji obavještava Kortija o tome da je iz sigurna izvora saznao da je barun Filipović uputio istaknutim Muslimanima jednu adresu u kojoj se govori da su oni zadovoljni sadašnjom upravom i traži od njih da je potpišu. Da ih uvjeri da to učine, angažirao je gradonačelnika Mehmed-bega, sina zloglasnog Fazli-paše, koji nailazi na veliku opoziciju.

Muslimani odgovaraju, veli Usilji, da se nije vodilo nikakva računa o njihovom glasu kada su se iznijeli Berlinskom kongresu putem telegrama upućenog knezu Bizmarku⁴¹⁾, te zbog toga ne vide razlog da bi sada njihov glas dobio veću važnost, pogotovo kad im nije dato da ga slobodno izraze.

Ovaj odgovor, prema Usiljiju, bio bi odviše oštrouman da bi potekao od neobrazovane inteligencije. Zato je on pretpostavljao da su ga njima sugerirale vođe pravoslavne stranke, koja u »tadašnjem redu stvari nije učinila nego prividno pokorenje«.

Poziv je upućen jučer, kaže Usilji. Znači 21. oktobra 1878. godine i samo Muslimanima. Usiljiju je izgledalo da on i nema drugi cilj nego da pripremi odgovor na poznato pismo Porte u kojem se govori o dosadašnjem postupanju s Muslimanima. Ako stvar uspije (teror može pomoći

⁴⁰⁾ Usilji — Kortiju, broj 150 — političke serije.

⁴¹⁾ Vidi moj rad pod bilješkom 1. Tekst telegrama vidi na str. 353. toga rada.

u tome, primjećuje Usilji), onda će možda i druge vjerske zajednice biti pozvane da učine isto. To bi onda bio početak plebiscita za aneksiju, koju je Hrvatski sabor već tražio da bi obnovio slavensku Trojednicu (Trojno kraljevstvo slavensko).⁴²⁾

U izvještaju od 7. novembra⁴³⁾, koji se vezuje za ovaj gornji, Usilji obavještava da će potrajati otpor među Muslimanima potpisivanju adrese o kojoj je bilo riječi. Jedna rečenica u njoj uznemirava ih i plaši, pa čak i one koji su pristali na sadašnji red stvari i obavezali se boriti sa Austro-Ugarskom protiv bilo koje sile koja bi otpočela rat. Oni odgovaraju, veli Usilji, da još uvijek ne znaju da li su podanici austrougarski ili Porte. A u slučaju da rat izbije između Turske, suprotan potpis na adresi predstavljao bi delikt veleizdaje.

Po Usiljiju ni pravoslavci nijesu bili više skloni od muslimana da potpišu sličnu adresu ili prihvate neku drugu akciju koja bi bila jednaka njoj, kao što bi bilo slanje jedne delegacije u Beč sa zadatkom da traži aneksiju ovih oblasti Austro-Ugarskoj.

I u narednom izvještaju, onom od 18. novembra 1878. godine⁴⁴⁾, opet je riječ o adresi. Ovo je, u stvari, prvi izvještaj koji Usilji šalje novom talijanskom ministru vanjskih poslova — Betinu Kairoliju. To je dopuna izvještaja ranije navedenih (150. i 152). Sada, pak, Usilji javlja da je lokalna vlast uspjela zastrašivanjem postići da se adresa o kojoj je bilo riječi potpiše. Nju je potpisalo oko 60 muslimana.

Kad je, pak, riječ o pravoslavcima, veli Usilji, vlada je s njima bila manje sretna. Njihova crkvena opština sakupila je ugledne ljude i tražila od njih da potpišu jednu već redigovanu adresu, sličnu onoj muslimanskoj, u kojoj se izražava zahvalnost austrougarskoj vladi što ih je oslobodila jarma koji ih je više od četiri stotine godina pritiskivao, te da može biti sigurna u njihovu podršku u svakom slučaju. Od njih je traženo da odrede jednu delegaciju koja bi odnijela tu adresu u Beč, kao što su to učinili, više ili manje spontano, kršćani iz Mostara.

Oba prijedloga bila su odbijena velikom većinom, kaže Usilji.

A glavni razlog ovom otvorenom suprotstavljanju pravoslavaca austrijskoj vladi Usilji nalazi osobito u strahu koji oni imaju od toga da će zemlja u rukama Austrije biti brzo *kroatizirana* («*croatizzato*» u originalu, i podvučeno) i izgubiti karakter bitno *srpski* («*essenzialmente serbo*» u originalu) koji je sada, od Hrvatske i Dalmacije razlikuje.

Ova razlika, veli Usilji, ima više od bilo čega snagu u vjerskim principima, jer Srbi među Jugoslavenima predstavljaju pravoslavlje, a Hrvati katolicizam. Koliko je osnovan strah od kroatizacije zemlje, pokazuju slijedeće stvari, veli Usilji, čiju važnost ne treba prikrivati. Svi civilni službenici koji su ovamo upućeni (i koji ni poslije tri mjeseca boravka još nijesu ušli u ured) su Hrvati i katolici. Sve molbe i akti moraju biti pisani, nastavlja Usilji, dijalektom hrvatskim («*redattì in dialetto Croato*»), inače

⁴²⁾ Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija.

⁴³⁾ Usilji — Kortiju, broj 152. — političke serije.

⁴⁴⁾ Usilji — Kortiju, broj 153 — političke serije.

se ne primaju. Službeni list se objavljuje također na hrvatskom. Istinu govoreći, nastavlja Usilji, razlika između dva dijalekta nije velika i više nego u riječima nalazi se u izgovoru i pismu. Ali za neobrazovani svijet kao što je ovaj, kaže Usilji, koji ne poznaje ni izgovor ni pismo (latinicu), jezik postaje za njih nepoznat. Zato i kažu, ne bez pretjerivanja, da bi radije da se upotrebljava turski, na koji su se već navikli i kojim velik broj trgovaca također zna da piše.

Druga okolnost koja izaziva bojazan Srba, veli Usilji, za budućnost njihova vjersko-nacionalnog principa, jeste u tome što vide da vlada radi sve kako bi dala hrvatski pravac prosvjeti, pokušavajući svim sredstvima da zamijeni postojeće učitelje onim koje hitno dovodi iz Hrvatske. Škole su ovdje, nastavlja Usilji, institucije veoma nacionalne koje se izdržavaju velikim troškovima različitih vjerskih zajednica, a kojima je i turska vlast uvijek ostavljala najveću slobodu.

Usilji navodi da su dva učitelja nedavno primila naređenje o progonu⁴⁵), a policija ih nije mogla ni za šta drugo prekorjeti nego zbog podučavanja jezika i istorije srpske i upotrebe ćirilice u pisanju. Na sjednici o kojoj je riječ, kada se raspravljalo o adresi, neko je spomenuo i ovaj slučaj. A pošto su neki odgovorili da već imaju pri ruci druge učitelje da njima zamijene otpuštene, odgovoreno je da su oni Hrvati, te da će radije crkvena opština zatvoriti škole nego povjeriti njima obuku djece.

Budući da vlada nije uspjela u tome da pravoslavna crkvena opština imenuje delegaciju i da joj na taj način povjeri bilo kakav mandat da je zastupa, po svemu sudeći kaže Usilji, izabraće je sama vlada, slično kao što je to učinio general Jovanović u Hercegovini. Oni koji su tamo bili izabrani i opunomoćeni, budući da nijesu bili po njegovoj volji, pridodao im je druge te uspio i da se na drugi način napiše adresa. Među pridodatim bili su katolički biskup i pravoslavni vladika. Isto će biti sigurno učinjeno i ovdje u Sarajevu, veli Usilji. Kod katoličkog biskupa neće naići na protivljenje, kao ono koje bi mogao da čini pravoslavni vladika. No neće nedostajati sredstava da ga otklone, dodaje Usilji.

Drugi i ne neznatni razlog, prema Usiljiju, nezadovoljstva pravoslavaca koji su (u gradu) gotovo svi trgovci leži u gotovo potpunom zastoju trgovine i prometa zbog toga što su sve ceste zauzete vojnim transportima.

Skupoća se popela do tačke da su i najbogatije porodice smanjile potrošnju na samo ono što je najpotrebnije. Zatim, dolazi, kaže Usilji, mala sigurnost koja vlada u Sarajevu. Samo u noći od 12. novembra bilo je lažnim ključevima ili obijanjem otvoreno i pokradeno sedam dućana. Ovo pokazuje, kaže Usilji, osim na dominirajuću oskuđicu u zemlji, takođe i na pomanjkanje određene organizacije. Sve ovo ima veliki efekat, utoliko više što su krađe ranije bile veoma rijetke i beznačajne. Da policija postoji nema sumnje, kaže Usilji, videći politička proganjanja među kojima se daje mjesto i »običnim brbljarijama«. No treba se nadati, dodaje Usilji, da je od sada unaprijed, zbog nedavne amnestije, politički

⁴⁵) To su Petar Crnčević rodom iz Dalmacije i Filip Špadijer rodom iz Crne Gore.

delikti neće potpuno okupirati, nego će se moći više posvetiti čuvanju javne sigurnosti.

U izvještaju od 20. novembra⁴⁶⁾ ponovo je riječ o učiteljima. Usilji navodi da su 17. novembra otišla iz Sarajeva dva učitelja pravoslavnih škola koji su prognani iz političkih razloga. Tako je bar bilo zapisano u pasošima koje su dobili. Bezuspješno, međutim, završili su se njihovi napori, kaže Usilji, da im se navedu pravi politički razlozi zbog kojih se na njih i njihove familije svalila tako teška kazna. Engleskom konzulu koji je pitao, kaže Usilji, odgovoreno je da je jedan od njih sakupljao novčane priloge kojima bi učestvovao, zajedno sa drugim slavenskim pokrajinama, u pokrivanju sudskih troškova za proces čuvenom Miletiću, nedavno osuđenom u Ugarskoj.⁴⁷⁾ Treba primijetiti, kaže Usilji, da se ovo sakupljanje vrši sada u svim slavenskim zemljama Monarhije, te bi i ovo ovdje bilo više za jednu policijsku kaznu, a ne progon bez ikakva procesa i razloga. U svakom slučaju, piše dalje Usilji, drugom učitelju, koji je Crnogorac, nije se moglo pripisati isto, budući da je dokazano da nije sakupljao novce. To nije bio razlog za protjerivanje, pa onda razlog treba tražiti drugdje.

U utorak, 19. novembra, kaže Usilji, bila je svečanost posvećena njenom veličanstvu carici. Ona je bila proslavljena »sa duplim Te Deumom« u crkvama obje kršćanske vjere. Ali u pravoslavnoj crkvi je zabilježen malobrojan svijet, dok je katolička bila puna.

Vlada nastoji, kaže Usilji, oko toga da se imenuje delegacija koja će otići u Beč, a pravoslavci nastavljaju svoj sistem pasivne opozicije, odbijajući svaki poluslužben poziv da je imenuju, odnosno zahtijevajući služben i pismen poziv. Vladika poslužbeno pitan, kaže Usilji, bi li uzeo učešća, odgovorio je da neće biti poteškoća. Ali ga je crkvena opština upozorila da se ne prezentira u njeno ime pod prijetnjom da će ga se cdreći i da ga neće više priznavati po njegovom povratku.

I na kraju, u izvještaju od 5. decembra⁴⁸⁾, Usilji ponovo piše o učiteljima. I dalje je neriješeno pitanje škola između Vojne komande i pravoslavne crkvene opštine. A i ne daje znak da će se završiti. Poslije nemotiviranog progonstva dvojice učitelja, crkvena opština se pod teškim uslovima pogodila s jednim učiteljem koji je austrijski podanik. Ovo je, ipak, došlo do ušiju policiji, kaže Usilji. Ona je naredila da se ugovor raskine. No pošto je dobila odbijenicu, izjavila je da neće dozvoliti njegovo postavljenje. On još nije stigao, kaže Usilji, i u sadašnjem stanju komunikacija pretpostavlja se da ne može ni stići za kratko vrijeme. Policija, čak, prijete da će mu zabraniti prelaz preko granice, završava Usilji.

OCJENA STANJA U ZEMLJI

Važan povjerljiv izvještaj od 22. oktobra 1878. godine⁴⁹⁾, a koji je Usilji dostavio posrednim putem, govori o stanju u Bosni i Hercegovini.

⁴⁶⁾ Usilji — Kairoliju, broj 154 — političke serije.

⁴⁷⁾ Presuda Miletiću izrečena je 18. januara 1878. godine, Nikola Petrović, *Svetozar Miletić (1826—1901)*, Beograd 1958, str. 220.

⁴⁸⁾ Usilji — Kairoliju, broj 158 — političke serije.

⁴⁹⁾ Usilji — Kairoliju, broj 151 — političke serije.

Prošla su već dva mjeseca, izvještava Usilji, otkada su austrijske trupe ušle u Sarajevo, a vojničke stvari su toliko dosada apsorbirale njihova šefa, da sve ono što nije bilo s njima u uskoj vezi, bilo je potpuno stavljeno po strani, a ono što je i bilo u vezi bilo im je žrtvovano.

Može se pretpostaviti da je ovome jedini razlog bio otpor na koji su okupacione trupe naišle u zemlji, što je imalo za posljedicu potpuno odvlačenje pažnje od ostalih briga. Ali, ako se bolje posmatra dolazi se do zaključka, kaže Usilji, da nije sigurno bilo a niti je moglo biti takvih osoba koje su mogle da se bave vojnim stvarima i ujedno budu u stanju da zemlji daju bilo kakvu organizaciju. To je, naravno, imalo za posljedicu, da čak i da nije bilo otpora, stvari bi bile na istoj tački na kojoj su danas.

Ne može se reći da apsolutno nedostaju civilni činovnici. Osim toga, bar u prvo vrijeme biće, ili još bolje reći bilo bi, potrebno sačuvati neke od onih koji su služili za vrijeme prošle uprave. Razni činovnici Hrvati, nekoliko dana poslije zauzeća Sarajeva, bili su upućeni ovamo, ali do sada nikom od njih nije određen posao, niti pak još uvijek znaju tačno koje će biti njihove nadležnosti, niti je pak kome određeno na koje zakone i propise treba da se osloni. Zbog svega toga njihova akcija lebdi, kako kaže Usilji.

Obaviješten sam, također, veli Usilji, da im je obustavljena plata sve do dana dok definitivno ne preuzmu posao. Ako je to tako, nastavlja Usilji, zbog troškova koji su sada ogromni, njihova sudbina je dostojna samilosti, pa kada preuzmu posao, imaće takvu pratnju dugova da će njihovo poštanje biti stavljeno na tešku kušnju.

Slijedi iz svega, kaže Usilji, da pod ovakvim prividnim redom koji osigurava prisustvo brojnih trupa, stvarni nered nije sigurno manji nego pod prošlim upravama. Nema ni suda kojem se mogu obratiti vjerovnici protiv nemarnih dužnika koji su se u ovakvim vremenima neograničeno razmnožili. Nema ni ureda za upis prenosa vlasništva upravo u momentu u kojem će ovi poslovi biti učestaliji, jer mnogi Muslimani žele da se isele. Nema ni magistrata (upravna vlast) kojem bi se moglo prigovoriti protiv samovolje i nepravde koje nenormalna vremena kao i osjećaj sigurnosti da će ostati nekažnjeni povećavaju preko mjere.

Klasa vlasnika (gotovo u cjelini Muslimani) ide u susret propasti. Njima kmetovi više ne plaćaju niti godišnje daće niti ostale prinose. Osim toga, vlasnici vide kako kmetovi u bescijenje prodaju stoku koja se sačuvala od stočne zaraze, a ono malo što im ostane pokupi rekvizicija. Rekvizicija pogađa posebno kuće. Nikakvo čudo stoga što traže da se oslobode pod svaku cijenu golog vlasništva njihovih imanja s namjerom da napuste zemlju.

Niješu bolji uslovi, nastavlja Usilji, ni za život kršćana. Oskudica koja je došla najedanput na mjesto obilja, čini nedovoljnim njihove zarade za održavanje obitelji. Trgovina je zaustavljena zbog vojnog zaposjedanja cesta i zbog rekvizicije transportnih sredstava. Skupoća prevoza je dosegla takvu visinu (jedan franak za kilogram prevoza od Broda do

Sarajeva) da praktično oduzima mogućnost da u zemlju dođe jeftina roba koja ne podnosi ovako visoke prevozne troškove. A opće siromaštvo čini pak da se ne mogu prodati najjeftinije robe. Smještaj vojske po stanovima lišio ih je slobode domaćeg ognjišta. Sve ovo na koncu čini da oni sa strahom vide kako se približava zima koja će još više smanjiti izvore izdržavanja, a povećaće životne potrebe.

Sve ovo je sitnica u poređenju sa sudbinom udovica čiji su muževi poginuli u ratu ili su bili pogubljeni. Natovarene djecom, ostale su na jednom bez izdržavanja, a njihove kuće prve su bile rekvirirane, i bolno je reći, kaže Usilji, opljačkane. One su opsjedale konzulate i građanske kuće u potrazi za milostinjom. Toliko su brojne da je svaka pomoć nekorisna da ublaži njihovu bijedu, koja izgleda još teža, jer sve pripadaju uglednim porodicama. Sada je, kaže Usilji, temperatura još umjerena, no kada bude na 15 stupnjeva ispod nule, što je srednja vrijednost za šest mjeseci koji će otpočeti za kratko, može se predvidjeti beskrajn broj nesreća, a možda i zločina.

Bilo bi odviše dugo nabrajati ovdje, veli Usilji, cijene predmeta i najpotrebnijih živežnih namirnica. Ali kada sam rekao, nastavlja Usilji, da kruh težine nešto iznad kilograma (jedna oka) košta više od franka, a jaje 25 centesima, nijesam dao o tome dovoljnu predstavu. Dovoljno će biti da kažem da je 187.000 ljudi navalilo na pokrajinu s hranom za samo 18 dana, a više od dva mjeseca hrane se putem više ili manje prikriivenih rekvizicija. Prispjeće provijanta bilo je do sada vrlo rijetko, budući da se nije moglo raspolagati nego samo sa jednim putem loše napravljenim i punim prirodnih prepreka, kojim neprekidno prolazi oko 2.000 kola. A i pored nedovoljnog opterećenja kolâ, ipak je potrebno 15 dana za jedno putovanje koje je prije trajalo 60 sati. Toliko je put od takvog velikog prometa oštećen i zakrčen.

Već se misli, nastavlja Usilji, na povratak dijelova okupacione vojske, jer se predviđa da će u ovako ograničenim komunikacijskim sredstvima nakon što izgadne zemlju, ostaće gladne i one. Jučer je otišla konjica sa svim suvišna u ovoj zemlji, a skuplja je za izdržavanje više od ostale vojske. Jedan dio rezerve ubrzo će je slijediti, ali će malo biti koristi za zemlju od toga, budući da je već zlo napravljeno, pa će biti potrebno više godina da se to popravi. Uza sve to neće se moći mnogo garnizoni smanjiti, jer nezadovoljstvo, prouzrokovano ovom situacijom, ne daje razloga da će, biti mnogo mira u budućnosti.

Manje je, veli Usilji, uvjerenje u budućni mir (uvijek u slučaju da se dobar dio vojske vrati preko Save, jer dok je tu nema nikakve opasnosti). Kako su me obavijestili, kaže Usilji, iz izvora dostojnog pouzdanja, s novom godinom biće podignuti porezi mnogo više od onih koji su do sada pritiskivali, a zahtijevaće se i vojna služba, opća i obavezna. Dubiozno je da li će vojnici koje će carevina regrutirati u ovoj zemlji biti zaista zato da joj vrše službu. U Muslimane će se moći malo pouzdati, a drugi su neprikladni za oružje. Ali je sigurno, kaže Usilji, da će i sama ideja regrutacije proizvesti u zemlji veoma koban efekat.

Na kraju Usilji objašnjava da je ovaj, kao i prethodni izvještaj ove serije, poslao posredstvom nekog Generalnom konzulatu u Trstu s molbom da ga dostavi u Rim opet nekom sigurnom vezom. Ovo je napravio zbog toga što se nije pouzdavao poslati kopiju, kao što to obično radi, Ambasadi u Beču i Poslanstvu u Carigradu poštom. Zato je molio ministra Kortija da ocijeni bi li bilo potrebno da se to ipak njima pošalje, pa ako ocijeni da treba, onda ga molí da to odgovarajuća služba ministarstva vanjskih poslova i učini.

RUSI U SARAJEVU

Kako i zašto su se obrela u Sarajevu dvojica ruskih generalštabnih oficira, ne znamo. Ali u dva Usilijeva izvještaja se spominju. Prvi put Usilji to čini u novembru 1878. godine⁵⁰), kada javlja da su dva oficira ruskog generalštaba stigla u Sarajevo prije nekoliko dana. Računaju da će se zadržati koju sedmicu. To su pukovnik barun Kaulbas i kapetan Politzine. Cilj im je, prema njihovim izjavama, da posjete zemlju kao turisti («en touristes»). Usilji veli da treba priznati da nijesu izabrali najbolje vrijeme, budući da su vremenske prilike ružne i onemogućavaju ekskurzije. Prema Usiljiju, njima se izgleda nije žurilo, jer su odlučili da pričekaju u Sarajevu da se vrijeme poboljša. Njihovo ponašanje je veoma korektno, ali Usilji smatra da ipak nijesu dobrim okom gledani od lokalne vlade. Drugi put je riječ o njima koncem 1878. godine.⁵¹) Tada Usilji javlja da su ostali u Sarajevu preko mjesec dana. To su vrijeme iskoristili da bi prikupili informacije o brojnom stanju austrijskih trupa u Bosni i Hercegovini, o organizaciji, o hrani i municiji kojom one mogu da raspolazu. Usilji vjeruje da su dobili detaljne podatke. Njihovo ponašanje bilo je uvijek korektno, pa tako i pored prisustva nijesu davali povoda za sumnju vlasti. Usiljiju je izgledalo da su oni ipak u stalnom, ali tajnom kontaktu sa arhimandritom Savom Kosanovićem, šefom pravoslavne opštine i njenom dušom.

Usilji navodi da je istovremeno, dok su Rusi bili u Sarajevu, prošao kroz Sarajevo i grof Trelih (Trölich), vojni ataše Poslanstva Švedske i Norveške u Beču. Njegovo prisustvo, prema Usiljiju, nije moglo pobuditi nikakvu sumnju. To se vidjelo po znakovima velike ljubaznosti od strane Glavne komande. To je bilo u kontrastu sa onim malim i strogo obaveznim što je pokazano prema dvojici Rusa.

Dalji izvještaji ne spominju više ove Ruse. Ali je sigurno otvoreno i zanimljivo pitanje ko su oni bili i šta su zaista radili u Bosni odmah poslije okupacije? Možda o tome postoje neki izvještaji u ruskim arhivima?

ODLAZAK GENERALA FILIPOVIĆA

Usilji prvi put, 7. novembra 1878. godine⁵²), javlja da će koncem novembra 1878. godine Filipović napustiti svoje mjesto, a zamijenice ga

⁵⁰) Usilji — Kairoliju, broj 154 — političke serije.

⁵¹) Usilji — Kairoliju, broj 160 — političke serije.

⁵²) Usilji — Kairoliju, broj 152 — političke serije.

vojvoda od Virtemberga (Württemberg). I zaista iz drugog izvještaja, koji nosi datum 30. novembra⁵³⁾, vidi se da je Usilji obavještavao svoje ministarstvo o tome da je general Filipović posebnim raspisom obavijestio sve da je skinut s položaja glavnog komandanta II armije u Bosni i pozvan na svoje staro mjesto. Na njegovom mjestu, s visokom titulom, ali Usilji ne zna kojom, ostao je na čelu zemlje vojvoda od Virtemberga.

Usilji se prošle srijede, kako sam kaže, zajedno s drugim kolegama konzulima, uputio u uniformi, u službeni posjet vojvodi od Virtemberga. Sutradan vojvoda mu je uzvratilo posjet. U obje posjete razgovor se okretao oko neznatnih stvari. Najviše je bilo riječi o stanju komunikacija u zemlji, koje su usljed posljednjih kiša i poslije toga poplava toliko pogoršane da su poštanske i telegrafske veze više puta i za duže vrijeme bile prekinute. Vojvoda je govorio o nekim poboljšanjima koje je želio uvesti i o namjeri da nešto hitno poduzme.

Već u izvještaju od 5. decembra⁵⁴⁾ Usilji je javio da je Filipović odstupio sa svog položaja, a ujedno je dao i ocjenu njegove vladavine. Usilji smatra da se sigurno nije moglo nadati da će za kratko vrijeme upravljanja ovim pokrajinama od strane Filipovića one moći puno napredovati. Tome se protivilo stanje gotovo kontinuiranog rata, u kojem su prošla prva dva mjeseca. Zatim brige oko snabdijevanja brojne vojske, u oskudnim sredinama komunikacija. Zatim pomanjkanje prikladnih ljudi da zauzmu privremeno administraciju, kao osnovnu podlogu na koju se je uprava morala osloniti.

Rezimirajući ocjenu Filipovićeve upravljanja, Usilji kaže da je bolno reći da je upravljanje ovog poštovanog funkcionera, koliko god bilo inspirisano najboljim namjerama, proizvelo rezultat za koji se može reći, bez grijeha da se pretjera, negativan.

Već od prvih dana okupacije, kaže Usilji, u zemlji, BiH, počeo je da se osjeća jedan nezadovoljan general. Oštrina primijenjenih zakona, brojne smrtno presude izvršene i nad običnim denuncijantima gotovo bez suđenja, požari i smrti uzrokovani bombardiranjem od 19. avgusta, nijesu mogli sigurno pribaviti okupatorima naklonost muslimanskog dijela stanovništva, koje je bilo savladano terorom. Stoga je trebalo pretpostaviti, oslonivši se na onaj dio koji je ovom bio neprijateljski, znači kršćanski («la cristiana»), moralo se ipak steći i povjerenje muslimana, jer iako »nisu najbolji svakako su najbrojniji«. S tim u vezi i pitanja koja su proizašla iz straha od *kroatizacije* (podvučeno i u originalu) zemlje, žestina kojom se željelo usmjeriti školstvo, proizvela su suprotan efekat, pa Austro-Ugarska neće moći dugo vremena da se osloni ni na pravoslavni dio stanovništva.

Ostaje katolički dio, ali on je malobrojan i sasvim bez uticaja zbog toga što je siromašan i sastavljen od ljudi koji se posvećuju najskromnijim službama, te se zbog toga puno ne preokupiraju političkim stanjem u zemlji. I ova grupacija, dosta pozitivna, ne pokazuje se zadovoljna, jer

⁵³⁾ Usilji — Kairoliju, broj 156 — političke serije.

⁵⁴⁾ Usilji — Kairoliju, broj 157 — političke serije.

je navikla da služi pa ne zna da ih cijeni. Naprotiv, vidi teško poremećene svoje ekonomske interese, zbog krajnje skupoće živežnih namirnica. Na ovo utiče to da uprkos što je cijena radne snage utrostručena, oni ne mogu imati ni polovinu blagostanja koje su ranije uživali.

Nastavljajući dalje da ocjenjuje Filipovićevu vladavinu, Usilji veli da je sinoć (4. decembra). u čast Filipovićeva odlaska bila organizirana bogato pripremljena serenada. Vrijeme se oprlo tome, pa je ispala veoma bijedno, jer je bila lišena onog poleta koji bi jedan iskreni narodni zanos mogao dati. Stoga je podsjećala više na pogreb nego na ovacije. Tako se desilo ono što se rijetko vidi u sličnim slučajevima, a to je: da iako nije bila spontana, ispala je iskrena.

Usilji završava da je opće mišljenje da će se imenovanjem vojvode od Virtemberga na najviši položaj stvari mnogo promijeniti, jer je on nadahnut dobrim namjerama i ekspert u administrativnim poslovima. Usilji veli da, pravo govoreći, prvih nije manjkalo ni prethodniku, a što se tiče drugih moraće biti sporazuman s vladinom komisijom koja se nalazi u Beču i od koje zemlja očekuje jednu, bilo kakvu, organizaciju.

Ovim se završava izvještaj za 1878. godinu voditelja Talijanskog konzulata u Sarajevu Luidi Usiljija.

ZUSAMMENFASSUNG

DER WIDERSTAND GEGEN DIE ÖSTERREICH-UNGARISCHE OKKUPATION UND DIE VERHÄLTNISSE IN BOSNIEN UND DER HERZEGOWINA IM JAHRE 1878

In dieser Arbeit werden Berichte behandelt, die der Leiter des Italienischen Konsulats in Bosnien, Ussigli, seinem Außenministerium in Rom sandte. Sie beziehen sich auf die Zeit nach der österreich-ungarischen Besetzung Sarajevos (19. August 1878) und schließen mit dem Ende des Jahres 1878. Sie bringen zahlreiche Angaben, die von verschiedenen Formen von Widerstand gegen die österreich-ungarische Okkupation in Bosnien und der Herzegowina berichten sowie von der Lage in Sarajevo, in Bosnien und der Herzegowina nach der österreich-ungarischen Besetzung. In diesen Berichten befindet sich eine Beurteilung des Wirkens von General Filipović, und es wird auf die Umstände eingegangen, unter denen der italienische Konsul in Bosnien, Luiggi Perrod, ums Leben kam. Ziemlich viel Raum ist dem Fall Petranović gewidmet, aber im Zusammenhang mit den Folgen, die er auf die italienisch-österreichischen Beziehungen hatte und hätte haben können. Besonders interessant sind die Darstellungen der Verhältnisse in Bosnien und der Herzegowina, der Verhaltensweisen ihrer Bewohner, der Serben, Mohammedaner, Kroaten und Juden. Weiterhin gibt es eine Beurteilung des Verhaltens der türkischen Behörden und ihrer Funktionäre. Diese Berichte ermöglichen eine breitere Betrachtung des Widerstandes von 1878 gegen die österreich-ungarische Okkupation, aber auch gegen die türkische Macht in Bosnien und der Herzegowina.